

schappelijke leven zich tegen al wat ons heilig is te weer stellen. Gedurig ontwaart ge, hoe de Verleider doende is om twi- en tweedracht te zaaien onder wie eens saam voor de zaak des Heeren optrokken. Keer op keer komt men met nieuwe vond- sten aandragen, die de wankelmoedigen huiveren doen. Alles wordt uit zijn ver- band gerukt. Gelijkt het voorheen gelukt was, om ook op het openbaar leven een Christelijk stempel af te drukken, zoo maakt men zich thans op, niet alleen om dit Christelijk stempel teniet te doen, maar om er het stempel des ongeloofs voor in de plaats te zetten. Welgefundeerde geloofsvertuiging wordt hierdoor steeds zeldzamer. Allerlei secten verleiden de geesten. In allerlei son- dige practijken poogt men het jongere ge- slacht af te trekken. En het eind is, dat de zekerheid van eigen kindschap afneemt, het onderpand van eigen zaligheid aan velen ontglipt, en de hoogte vrede met onzen God wijkt, waardoor toch alleen de ruste, die er blijft voor het volk van God, ons kan verzekerd worden. Komt nu het Kerstfeest ons weer naar de Kribbe roepen en doet de Engelenzang ook ons weer het: „Eere zij God“ door het „Vrede op aarde“ op de lippen smeen, en leeft daardoor het heilig besef dat we ons kindschap Gods aan het Kindeke van Bethlehem danken, weer zilverheftend in ons op, dan dreigt op zichzelf, zoodra we onzen blik van de Kribbe weer naar de wereld keeren, de vrees, die de booze machten der wereld ons aanjagen, dit loffend weer te doen verstommen, en begint na het licht van Bethlehem weer de demonische donkerheid onze zielen omvangen. En dit houdt aan zoolang we in Jezus alleen dankend onzen Verzoener begroeten. Maar die vrees wijkt, die betoverende demo- nische macht wordt verbroken, we halen weer vrij adem, en ons triomfend zwelt weer aan in volle toonen, als het ons in naam onzes Gods gedicht wordt: Vrees niet, gij kleingelovige, de eengeboren Zoon u ge- schonken, redt niet alleen uw ziel, maar is ook machtig om al wat zich tegen u ver- heft, neer te slaan. „Want door Hem zijn alle dingen geschapen, hetzij zienlijk, hetzij onzienlijk, en ook nu nog bestaan alle dingen te saam alleen door Hem!“

Dr. A. K.

„Immanuel“

[KERSTFEEST.]

Daarom zal de HEERE zelf u lieden een teeken geven. Zie, een maagd zal zwanger worden, en zij zal eenen zoon baren, en zijnen naam IMMANUEL heeten. Jes. 7: 14.

De heilige Christus-naam van Immanuel ver- taalt men schier altoos door: God met ons, maar letterlijk is dit niet. In beteekenis met; nu is het woord voor ons; en El is het Hebreeuwsche woord voor God. Nauwkeurige vertaling van Immanuel eischt dus dat Met ons voorop sta, en dat ge niet overzet God met ons, maar dien wonderen naam uit Jesaja 7: 14 weer geeft door: Met ons is God. Wat ook tegen ons zich ver- heft, wat zich ook tegen ons aankant, wat ook op onzen ondergang doelt, gelukken zal 't niet, en in 't eind zal aan ons de zegespraal blijven, want over wat machtsmiddelen ook de vijand beschikte, met ons is meer dan met hem, want met ons is God! En let er wel op, dat er niet staat: met ons is Jehovah, maar dat er sprake is van God in den meest algemeenen zin. Die God, die hemel en aarde in zijn macht houdt, die almachtige God in zijn majesteit is met ons.

Maar, al is dit de hoofdbeduidenis, die hoofd- beduidenis heeft dieper achtergrond, en hierop gaan we met ons Kerstfeest terug.

Onze kinderen vieten vooral dit laatste hoogtij van het jaar met de anderen mede. Ook wel ons Pascheën, en ten deele ook het Pinksterfeest, maar welk kind ge ook vraagt, welk van deze drie hoogtijden hem 't meest aantrekt, het zal u antwoorden: Natuurlijk het Kerstfeest! En dat kan niet anders, al ware het alleen om het alles- beheerschende feit, dat we op Kerstfeest hooren, van „een Kindeken dat ons geboren is“. Dat Kindeke in de Kribbe, de moeder die haar Kindeke verzorgt, die herders die 't komen begroeten, de engelen die 't in Efrata toesongen, en straks die wijzen uit het Oosten, die het met prachtige geschenken vereerden, — 't spreekt alles het kinderhart toe, het is voor een kind dat doordienkt, alsof in Maria's Kindeke de kinderlijke leefwijze als zoodanig geheiligd wordt. Onder al de volwassenen die om de Kribbe staan, is er niet een, die ook maar van verre in beteekenis en belangrijkheid met dat Kindeke Jezus wedijveren kan. Straks als leeraar optredende, is Jezus voor het kind te machtig, als hij wonderen doet, imponeert hij het kind, zijn Kruis vervult het kinderhart met vrees, zijn opstanding is voor het kinderoog te hoog, glorie, maar hier ontmoet 't kinderoog Jezus als zelf nog een Kindeke, en dat juist trekt aan, bindt en boeit. Als Kindeke is Jezus voor het kind de Heiland. Ge zoudt als oudere hijna uit den weg gaan, en u op een afstand terugtrekken, om uw lieve kind vooral zeer dicht tot de Kribbe van Jezus te doen naderen. Zooda 't in Jesaja's profetie was: Een Kindeke ons geboren, en dat Kindeke Immanuel geneeten. Zoo is en blijft het ook op ons Kerstfeest. De Zoon Gods had ook in volwassen gestalte als hoofd van 's hemels heirscharen kunnen verschijnen, maar God bestelt het anders. Een Kindeke zal 't eerst drager van God-geopenbaard-in-vel-vleesch zijn. Straks zal uit dit Kindeke van Bethlehem de profetie, de priester en koning opwassen. Maar met het Kindeke begint het. God is 't eerst in 't vleesch van het Kindeke geopenbaard. Van het Kindeke, niet van den volwassen man, zou de redding uitgaan, en in dat Kindeke zou God zichzelf aan ons gevallen geslacht geven. En daarom gaat op 's Kerstfeest de rei onzer jubelende kleinen voorop. Zij verstaan het mysterie van Bethlehem nog niet, veel min kunnen ze 't nog doorgronden, maar dat weten ze, dat die Jezus het heil der menschen is, en dat die Jezus begon met een Kindeke te wezen, als zij.

Doch dan breidt ook vanzelf die jubel zich uit tot ons, anderen. Zoo verstaan toch ligt in

dit Immanuel de verrassend heerlijke gedachte, dat God de Heere niet maar op ons nederziet, en niet maar genade op ons doet nederdalen, maar zelf tot ons geslacht is gekomen, in ons geslacht is ingegaan, in Maria's schoot zich het lichaam geformeerd heeft, en nu, uit Maria geboren, God zijnde en God blijvende, mensch werd. Ons vleesch aannam, aan het mensche- lijk geslacht in David zich aansloot, aan Maria's borst zich den dorst heeft geleest, ons lijdten met ons gedragen heeft, en, door als het Eeuwige Woord vleesch te worden, ons naar ziel en lichaam beide opnam in zijn heilige gemeenschap. Zoo jubelen nog niet onze kleinen bij de Kribbe, maar zoo jubelen wij, voor sooveel althans het zoeken van Gods gemeenschap de begeerte onzer zielen is. Naar onze Schepping hooren we bij God, dragen we zijn beeld, kunnen we niet buiten Hem en is één met Hem zijn, de eenig ware uitdrukking voor menschelek geluk. Onze scheiding van onzen God is de bron van al onzen jammer. Een andere bron of oorzaak van onse ellende is er niet. En of wij nu al naar onzen God terug willen, en teruggaan, toch blijft 't al een uit- wendig werk. Dan bidden wij 't al de diepte, en Hij hoort ons uit den Hooge, maar er blijft scheiding en 't wordt niet weer één. Toch moet 't dat weer worden, en dit nu kan niet van ons komen, maar alleen van God zelf. En dit nu is het, wat in den heiligen naam van Immanuel zich aankondigt. Hier in de Kribbe van Bethlehem is 't weer één. Gods eigen, lieve Zoon in ons vleesch en bloed, mensch gelijk wij mensch zijn, en in dien Godsmensch de eenheid van hemel en aarde, om nimmermeer verbroken te worden, hersteld. Bij de Kribbe staande, zijn we niet meer nabij God, en drukt zelfs 't dicht nabij onzen God, nog den vollen rijckdom niet uit. In het Kindeke Immanuel vercensel- vigt God de Heere zich met ons geslacht, en wordt ons menschzijn in de sfeer van het Goddelijk leven opgenomen.

En is die diepe achtergrond voor onze kinde- ren op hun wijs, en ook ons, anderen, bij klaar- der licht zichtbaar geworden, dan spreekt ten slotte die Immanuel ook ons toe, gelijk het eens Jesaja deed; want dan profeteert die bezielende naam ook ons den triomf in de worsteling, waarin ook ons geloof gedurig bevangen wordt.

Ge kunt niet in Jezus zijn, of het baart u in deze wereld tegenstand en vervolging. Jezus is niet gekomen om den vrede te brengen, maar het zwaard. Zwakke, flauweidelijke belijders en belijderscen laat de wereld ongedoerd op den weg voorbijgaan. Maar treden ze weer op de mannen en vrouwen, die de heilige traditie van hun Heiland durven voortzetten, van Hem durven getuigen tegen de wereld in, en voor zijn eere durven opkomen, dan bereidt zich de tegenstand vanzelf, dan breekt de bittere passie uit, en zoekt men u te ontwapenen en machte- loos te maken. Menschen doen dat op hun manier, de demonen op den eigen wijze, en zelfs medebelijders, maar die zwakker staan, kunnen zich met de vijanden des Heeren en met de demonen tegen u keeren. En dan zoudt ge verlagen, dan zou verscherking u aangrij- pen en angst uw ziel bevangen, en u verwerf- leend doen vragen: Wie ben ik, om aan dien haat en wrevel weerstand te bieden? Doch in die ure juist rijst het beeld van Bethlehem voor u op. Wat was dat Kindeke in de Kribbe om de wereld te overwinnen! En toch, dat Kindeke Immanuel heeft de wereld overwonnen. Aan dit heilig Kindeke hebt ook gij u aange- sloten, en hoe 't u nu ook tegenloopt, in den naam van dit Kindeke ligt ook voor u de belofte, de profetie, van eendielige zegespraal. Van zegespraal niet door eigen kracht, niet door de hulp van uw broeders, maar door de hulp die van Boven komt, want nu zit aan Gods rechter- hand het Koninkin Kindeke van Bethlehem, en Hem wordt door al wie kind van God mag zijn, toegeroepen: Met ons is God, Immanuel.

Dr. A. K.

Amsterdam, 22 Dec. 1911.

Stephanus, die zich in ons debat met Dr. de Lind van Wijngaarden mengde over de vraag, of de liturgie van den Haagschen Kerkeraad naar Rome terugleide, maar daarbij nu juist geen blijf gaf van goed op de hoogte te zijn met de geschiedenis der liturgie, heeft zich thans in een uitvoer- ig artikel verdedigd tegen onze kritiek. Maar trots allen schijn van geleerdheid, die hij ditmaal ten toon spreide door citaten van gezaghebbende schrijvers aan te halen, is dit verweer toch niet veel anders dan een advocatenhandigheid, om de aandacht van de hoofzaak af te leiden en daardoor de onhoudbaarheid van zijn positie te mas- keeren.

Het geding liep niet over de vraag, waaraan Stephanus nu kolommen wijdt, of de Roomsche Kerk voortuitgang en ontwik- keling kent in haar leer- en eeredienst, maar of de eigenaardige vorm van liturgi- schen dienst, dien de Haagsche Kerkeraad had ingevoerd, gelijk Dr. de Lind van Wijngaarden beweerde, naar Rome terug- voerde. Hiertegen kwamen we op, want we toonden aan, dat deze liturgie geheel over- eenstemde met de liturgie van Calvijn, dien wel niemand verdenken zal van Roomsche sympathieën. Stephanus, die de Protestantsche pers geregeld aanspreekt om te zien, of er niet weer eens onder de Protestanten een „romanserende tendens“ valt te ontdek- ken, was er als de kippen bij om dit granaat op te pikken, en vond natuurlijk, dat Dr. de Lind van Wijngaarden volkomen gelijk had, want al was deze liturgische dienst dan aan Calvijn ontleend, had Calvijn zelf aan liturgie had overgehouden, had hij, die in zijn jeugd immers Katholiek was, van Rome overgenomen, en dus waren we toch, zij het dan ook langs het spoor van Calvijn, op weg naar den Roomschen eeredienst terug. We moesten alleen nog iets verder terugtoonen, meende hij, en evenals de Ritualisten bij de Apostolische vaders, Clemens Romanus en Ignatius van Antiochie terecht komen, dan was alles goed.

Nu was deze voorstelling metterdaad een dwaasheid, want de liturgie van Calvijn staat op schier alle punten lijnrecht tegenover den geest en inrichting van den Roomschen eeredienst, gelijk we toen be- wezen hebben. En wat den eeredienst der oudste Christelijke Kerk betreft, vroegen we Stephanus, waar over dezen eeredienst bij de Apostolische vaders gehandeld

werd, en verklaarden we niets geen beswaar te hebben om tot dezen eersten eeredienst der Apostolische Kerk terug te keeren.

Wat antwoordt Stephanus nu op het- geen we opmerkten inzake Calvijn's liturgie:

Prof. Kuyper vergist zich weer. De zaak is deze: leer en liturgie zijn een, liturgie is het veelkleurige kleed der leer. Toen dus Calvijn de leer der Kerk verwerpt, wijstge, moest hij de katholieke liturgie verwerpen, wijstge, maar dat hij liturgie (uitwendigen eeredienst, eigenlijk in strijd met zijn leer) overhield, had hij te danken aan de Kerk der liturgie, de Katholieke Kerk, regina formosissima.

Een uitvlucht, die feitelijk met de erken- ning van ongelijk gelijk staat.

Want het liep niet over 'de vraag, of Calvijn er 'n liturgie op na hield, maar of de inhoud van deze liturgie aan Rome ontleend was. En wat Stephanus nu beweert, dat wel niet de inhoud, maar de formeel- idee van 'n liturgie te hebben door Calvijn van Rome was overgenomen, is toch al te zonerling. Er is niet een hooger staande religie, die voor den eeredienst er geen vaste vormen, d. w. z. een liturgie op na houdt. Zulk een liturgie hebben de heiden- sche religies gehad; zulk een liturgie, hebben de Joden en Mohammedanen nog; zulk een liturgie houden de Grieksche Christenen er evenzeer op na. Met een specifiek Roomsche beginsel heeft men hier dus niet te maken, maar met een algemeen verschijnsel op reli- gieuze gebied. En nu is het wel waar, dat onder de protestantsche secten er enkele zijn geweest, die uit overdreven spiritua- lisme alle liturgie overboord hebben ge- worpen, maar het Protestantisme zelf deed dat nooit. Het protest der Reformatoren ging niet tegen de liturgie als zoodanig, maar wel tegen de verkeerde en overdreven liturgie van de Roomsche Kerk.

Ook wat de tweede vraag betreft, waar bij de Apostolische vaders een spoor te ontdekken viel van een eeredienst, zooda- de Roomsche Kerk dien er op na houdt, moet Stephanus wel erkennen, dat de Apo- stolische vaders over den eeredienst niets mededeelen en dat wat we van elders van den eeredienst der oudste Christelijke Kerk weten, ons toont, dat die eeredienst er heel anders uitzag, dan nu in de Roomsche Kerk. Maar hij zoekt zich ook hier met een uitvlucht te redden; hij beweert dat hij niet sprak van den eeredienst, maar van de leer der Apostolische vaders. Formeel kan hij zich hiermede dekken, want hij schreef aan het slot metterdaad: „Bij deze vaders der eerste eeuw zullen wij vinden de leer die wij belijden, Katholieken der 20de eeuw“. Alleen, het debat liep niet over de leer, maar over den eeredienst en de verwijzing van Stephanus naar de Ritualisten in de Engelsche Kerk had slot noch zin, wanneer er niet sprake was van de riten of ceremoniën van den eeredienst, maar van de leer. Het klinkt dan ook metter- daad ietwat zonderling, als Stephanus, die eerst beweert, dat de Gereformeerden „niet ver genoeg teruggingen“, thans weer ver- klaren komt, dat de Roomschen niets willen weten van een terugkeer naar „den een- voudigen eeredienst der eerste eeuw“, omdat dit gelijk zou staan „met een mis- kenning der heerlijke ontwikkeling, die in de Katholieke Kerk wordt gevonden“. Natu- rlijk is voorts de bewering, dat de leer die de Katholieken der XXe eeuw belijden, reeds gevonden zou worden „bij de vaders der eerste eeuw“, even onjuist als dat de „eere- dienst der Roomsche Kerk“ hier reeds te vinden zou zijn. Maar dit vraagstuk laten we thans rusten, omdat het met de kwestie waarom het hier gaat, niets te maken heeft. Trouwens, indien we ook op dit punt giesgen aantoonen, hoe Stephanus zich vergist, zouden we waarschijnlijk weer te hooren krijgen, dat hij dit ook nooit zou bedoeld hebben, en zou door hem een uitvoerig pleidooi worden geleverd, dat de Roomsche Kerk aan ontwikkeling en vooruitgang geloofd en een „terugkeer tot deze Apostolische vaders“ gelijk zou staan met een willen afbreken van het gebouw der Kerk, waar- aan 20 eeuwen werkten, bijna tot de fun- damenten toe!

Over het zoogenaamde pauschchap van Clemens, waarover Stephanus ten slotte handelt, spreken we een volgend maal.

Onze liturgie.

V.

Men vergist zich, wanneer men meent, dat onze Kerken in haar Liturgie wel zekere formuliergebeden hebben gegeven, waarvan het gebruik vrij zou staan, maar voorts de geheele inrichting van onzen openbaren eeredienst aan het goedvinden van den kerkeraad of den predikant zouden hebben overgelaten.

Niet alleen is deze voorstelling onjuist wat het gebruik der formuliergebeden zelf betreft, want onze Synodes hebben wel degelijk voorgeschreven, gelijk we een vorig maal aantoonde, dat de predikanten „eene- lijk vorm van gebeden“ moesten gebruiken, maar ze is het ook ten opzichte van de inrichting van onzen eeredienst zelf, want onze Nationale Synodes hebben zich wel degelijk met dit onderwerp bezig gehouden, daarvoor zeer uitvoerige voorschriften ge- geven en dezen eeredienst tot in de kleinste bijzonderheden geregeld. Zelfs is op grond van deze besluiten onze Nationale Synodes onze Liturgie aan een geheel herziening onderworpen geweest en danken we daaraan, dat onze Liturgie den vorm vertoont, dien ze thans heeft. Natuurlijk wordt hier met „onze liturgie“ niet bedoeld de tekst der liturgie, zooda die achter de meeste psalm- boekjes staat afgedrukt en die door ver- schillende boekdrukkers eigenmachtig is veranderd en verknoeid, maar de officiële tekst der liturgie, zooda deze naar de voor- schriften onzer Synodes is uitgegeven, het

laatst op last der Generale Synode van Dordrecht in 1619 is vastgesteld en herzien, en door de goede zorg van Prof. Rutgers met tal van nauwkeurige aantekeningen voorzien, in 1897 bij de Flakkeesche druk- kerij opnieuw is uitgegeven.

Deze liturgie nu dankt haar vorm in hoofdzaak aan de besluiten der eerste nationale Synode, die op Nederlandschen bodem saamkwam, de Synode te Dordrecht in 1574 gehouden onder praesidium van Gaspar van der Heyden. Heeft de oudste Nationale Synode onzer Gereformeerde Kerken, die te Emden in 1571 saamkwam, zich vooral bezig gehouden met de regeling van het kerkverband en de grondslagen gelegd voor ons kerkrecht, de Synode van Dordrecht in 1574 heeft in hoofdzaak haar aandacht gewijd aan de regeling van onzen eeredienst; ze is daarom wel eens, en niet ten onrechte, de liturgische Synode genoemd; de meeste bepalingen over de liturgie zijn dan ook in de acta deser Synode te vinden. Dat de latere Synodes zich minder met de liturgie hebben beziggehouden — alleen de Synode van 's-Gravenhage, in 1866 gehouden, heeft onze liturgie belangrijk uitgebreid, door aan de bestaande formulieren van Doop, Avondmaal en huwelijks-inze- gening nog toe te voegen die voor de beves- tiging onzer kerkelijke ambtsdragers en de oefening van de tucht — was dan ook niet daaraan te wijten, dat men dit onderwerp minder belangrijk vond, of dat men meende, dat hier alles aan de vrijheid der plaatselijke Kerken moest worden overgelaten, maar omdat de Synode van Dordrecht in 1574 deze zaak reeds voldoende geregeld had en er daarom geen aanleiding was telkens op deze zaak terug te komen. Oudtijds toch was het geen gewoonte, om alleen de laatste redactie van de Kerkenordening, die door de Synode was vastgesteld, gelijk dit thans wel geschiedt, als verbindend te beschouwen en deze alleen uit te geven, maar voegde men de besluiten ook van alle vroegere Nationale Synodes in de kerkelijke handboekjes saam, werden deze alle geacht kerkelijke voor- schriften te zijn, en kon dus ieder zien, die in de zaak belang stelde, welke beslissingen onze Kerken in 1574 over den eeredienst hadden genomen. Het was daarom ook niet noodig, deze beslissingen nog eens over te nemen in de officiële Kerkenorde, die het laatste op de Generale Synode van Dordrecht in 1619 is herzien en vastgesteld, want deze Kerkenorde bevatte alleen de voor- naamste bepalingen van ons kerkrecht. Het stond hiernede zooda ook thans, nu onze te Utrecht herziene Kerkenordening wel de generale Kerkenordening is, waarnaar onze Kerken leven, maar het wel vanzelf spreekt, dat ook de beslissingen onzer Generale Synodes naast deze generale Kerkenorde voor onze Kerken bindend zijn, en dat dit volbreikt niet alleen geldt ten opzichte van de bepalingen onzer laatste Generale Synode, maar evenzeer ten opzichte van die der voorgaande Synodes.

Vraagt men nu, welke beslissingen de Synode van Dordrecht in 1574 voor onze liturgie heeft genomen, dan moet men bij de besluiten deser Synode wel in het oog houden, dat deze Synode geen nieuwe liturgie aan onze Kerken heeft geschonken, zooda ze dan ook volstrekt geen opdracht gaf aan deputaten om zulk een liturgie saam te stellen, maar wel in de destijds bestaande en algemeen in gebruik genomen liturgie belangrijke wijzigingen heeft aangebracht en deze op geheel nieuwe leest heeft ge- schoeid. Het is met onze liturgie gegaan zooda met onze Belijdenis. Onze Belijdenis is oorspronkelijk opgesteld geworden door Guido de Bres, ze is door hem aan ver- schillende invloedrijke predikanten toege- zonden, die haar hebben goedgekeurd, en zoo is ze als de belijdenis onzer Gerefor- meerde Kerken aan Koning Philips toege- zonden. Maar zoodra de Gereformeerde Kerken in Synodes saamkwamen, hebben ze deze Belijdenis herzien, haar zelfs een duchtige wijziging laten ondergaan, en het is deze nieuwe tekst van onze Belijdenis, die op de Synode te Antwerpen in 1566 is vastgesteld, die nu nog altoos de officiële tekst van onze Belijdenis is. Wel bleef de oorspronkelijke tekst nog een tijdlang naast den herziene tekst in gebruik en gaf dat zelfs wel tot moeilijkheden aanleiding, maar de Synode van Dordt in 1618/1619 heeft hieraan een einde gemaakt door den tekst van de herziene belijdenis van 1566 tot den officiële tekst te verklaren, ze heeft daarin nog enkele verbeteringen aangebracht en zoo is deze tekst de tekst van onze Belijdenis geworden. En zoo is het nu ook met den tekst onzer liturgie gegaan. De oorspronkelijke liturgie danken we aan Petrus Datheen, die haar in 1566 achter zijn Psalmen en Catechismus uitgaaf, en tegelijk met deze Psalmen en Catechismus kwam ook deze liturgie bij onze Kerken in gebruik. Kerkelijk vastgesteld was ze natuurlijk niet; Generale Synodes konden toen nog niet saamkomen, om hiervoor voorschriften te geven; de liturgie van Datheen dreef op het persoonlijk gezag van Datheen, en een bindend karakter bezat ze niet. Ook de Synode van Emden in 1571 heeft zich met deze zaak nog niet bezig gehouden, want ze had daartoe te veel andere zaken omhanden en in de acta deser Synode wordt over de liturgie dan ook niet met een woord gerept. Maar zoodra onze Kerken uit de ballingschap in ons vaderland terugkeerden en de eeredienst publiek kon worden verricht, moest het vraagstuk van de liturgie wel de aandacht trekken en werd dit dan ook op de Synode van Dordt aangepeld en breed besproken. Van Artikel XXXVII tot Artikel LXXXI geven de Acta deser Synode ordonnantiën om- trent den Dienst des Woords, de vierdagen, den Doop en het Avondmaal, terwijl daarna van Art. LXXXIII tot Art. XC nog be- palingen volgen over het huwelijk.

Nu heeft deze Synode vooreerst het vol- gen van een bepaalde liturgie verplichtend

gesteld, om daarmee aan alle willekeur te ontkomen en tot eenparigheid in de liturgie te geraken. Zoo werd in Art. XLII bepaald, dat de Dienaren enerlei vorm van publie- ke gebeden zouden gebruiken; hetzelfde werd ten opzichte van den Doop in Art. LXVI besloten, aangesien de Synode het „gewaarilycht“ achtte dat alle Dienaren elk een bijzondere vermaning voor de bediening des Doops zouden doen; en al wordt dit bij het Avondmaal niet uitdrukkelijk voorgeschre- ven, uit Art. LXXIX blijkt, dat dit toch wel degelijk de bedoeling was. En in de tweede plaats heeft de Synode voor deze liturgie, die in het vervolg „eendrachtig- lijk“ in onze Kerken gebruikt moest worden en waaraan alle predikanten zich te houden hadden, bepaaldelijk aangewezen de liturgie, die in den Catechismus versat is (Art. XLII) d. w. z. de liturgie van Datheen in 1566 bij den Catechismus uitgegeven. Want deze Catechismus van Datheen wordt door de Synode in Art. II als de officiële Cate- chismus aangewezen, gelijk in Art. XLIII ook bepaald werd, dat men voortaan bij het psalmgezing de psalmen van Datheen gebruiken zou.

Maar waar de Synode zoo en den Catechi- smus en de Psalmbijbeling in de liturgie van Datheen aan onze Kerken heeft aangeschre- ven, daar heeft ze de liturgie van Datheen toch niet onveranderd goedgekeurd. Ze deed dit wel met den Catechismus, dien ze over- nam zooda hij was. Ze deed dit ook wel met de Psalmbijbeling van Datheen, die ze onveranderd liet. Maar ze deed dit niet met de liturgie van Datheen, omdat ze bijklaar op verschillende punten tegen deze liturgie bezwaar had. Ze gaf daarom verschillende verbeteringen aan, die ze in deze liturgie noodig achtte, en eerst deze verbeterde en herziene liturgie werd door haar tot de officiële liturgie onzer Kerken gestempeld. Zoo gaf ze aan haar Praeses Gaspar van der Heyden last, om het algemeene gebed des Zondags na de predikatie, dat naar haar oordeel te lang was en alleen bekwaamelijk gebruikt kon worden op vast- en bidlagen, te verkorten. (Art. XLII). Zoo schreef ze ook voor, dat het formulier van den Doop „corter begrepen“ zou worden, d. w. z. in korter vorm zou worden gegoten (Art. LXVI) en bracht ze voorts een verandering aan in de vragen van den doop (Art. LXIII). En evenzo bracht ze wijzigingen aan in het formulier des Avondmaals, want ze bepaalde, dat men bij het uitreiken van het brood niet alleen de woorden gebruiken zou, die in de liturgie van Datheen stonden: Het brood dat wij breken, is de gemeenschap met het lichaam van Christus, maar daaraan toe zou voegen de woorden: Neemt, eet, gedenkt en geloof, dat het lichaam van Jezus Christus gebroken is tot een volkomen verzoening van onze zonden, en dat men evenzeer bij het uitreiken van den beker niet alleen zou zeggen: De drinkbeker der dankzegging, dien wij dankzeggende regenen, is de gemeenschap met het bloed van Christus, maar daaraan toe zou voegen: Neemt, drinkt allen daaruit, gedenkt en geloof, dat het hierbaar bloed van Jezus Christus vergoten is tot verzoening van al onze zonden (Art. LXXVII). En eindelijk gelastte deze Synode ook, dat een „korte leiding“ zou gemaakt worden tot de dank- zegging voor het Avondmaal, waarin de Christenen van de groote liefde Christi 't onwaars en van de dankbaarheid, die wij schuldig zijn, vermaand worden“. (Art. LXXIX).

Zooda men uit deze voorbeelden ziet, heeft de Synode van Dordrecht in 1574 de verschillende liturgische formulieren van Datheen aan een grondige herziening onder- worpen. In hoeverre ze dit ook gedaan heeft met betrekking tot de liturgie van Datheen voor den gewonen eeredienst, zol- len we later zien. Thans was het ons alleen te doen om te toonen, hoe diep de arbeid deser Synode in onze liturgie heeft ingegrepen. Vergelijk men dan ook de oude tekst der liturgie van Datheen, die van 1566—1574 in onze Kerken gebruikelijk is geweest, met den tekst der liturgie, die thans in onze Kerken staat, dan springt het onderscheid tusschen beide terstond in het oog.

Toch zijn de besluiten deser Synode daarom niet alle terstond tot uitvoering gebracht en hebben ze zelfs ten deele geen blijvend invloed op den tekst der liturgie uitgeoefend. Dit lag daaraan, dat de boek- drukkers zich weinig aan de besluiten der Synodes stoorden en het wel zoo gemakkelijk vonden den voorhanden tekst letterlijk na te drukken of elgenmachtig veranderingen aan te brengen. Het heeft zelfs heel wat moeite gekost, voordat het verkorte doopformulier, dat thans algemeen gebruikt wordt, in de nieuwe uitgave van de liturgie het langste doopformulier van Datheen verdrongen heeft. Het „verkorte gebed na de predikatie“ namen de drukkers zelfs nooit op en lieten het lange gebed van Datheen staan; en evenzo bleven ze haaststarrig weigeren om de woorden, die de Synode bij de Avond- maalsformule had voorgeschreven, in de tekst in te voegen, niettegenstaande ver- schillende volgende Synodes uitdrukkelijk bepaalden, dat deze woorden: Neemt, eet en bij het uitreiken van brood en beker moesten gebruikt worden. Evenzo is de korte leiding voor de dankzegging na het Avond- maal, hoewel ze door den voorzitter der Synode gemaakt is, nooit in onze liturgie opgenomen. En wel heeft de gewone voor- zitter der Synode Gaspar van der Heyden toen zelf het kloke besluit genomen om in 1580 een herziene tekst van onze liturgie uit te geven, waarin de besluiten van de Synode van 1574 metterdaad waren tot uitvoer gebracht, maar Gaspar van der Heyden bedreef de zaak door bovendien het eigenmachtig allerlei wijzigingen aan te brengen, die de Synode niet had voor- geschreven en die ten deele zelfs uit dogma- tisch oogpunt niet onbedenklijk karakter droegen. Vandaar, dat deze verbeterde